Stadstuin De Eendracht te Appingedam, gemeente Appingedam

Een Archeologisch Bureauonderzoek

Planvoornemen
In opdracht van de gemeente Appingedam, vertegenwoordigd door heren H. Wessels en H. van Zwieten, is een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor de locatie Stadstuin De Eendracht, de locatie van de voormalige kartonfabriek De Eendracht, te Appingedam. De aanleiding voor dit onderzoek is het voornemen om het fabrieksterrein een nieuwe invulling te geven, waarbij enkele van de oude industriële elementen behouden blijven. De nieuwe invulling zal gefaseerd worden uitgevoerd, waarbij voorafgaand aan de uitvoering ruimte is voor tijdelijke invullingen. De nieuwe invulling bestaat uit woon-, werk- en zorgfuncties en uit cultuur en recreatie. Het gebied van Stadstuin De Eendracht wordt hieronder verder benoemd als plangebied.

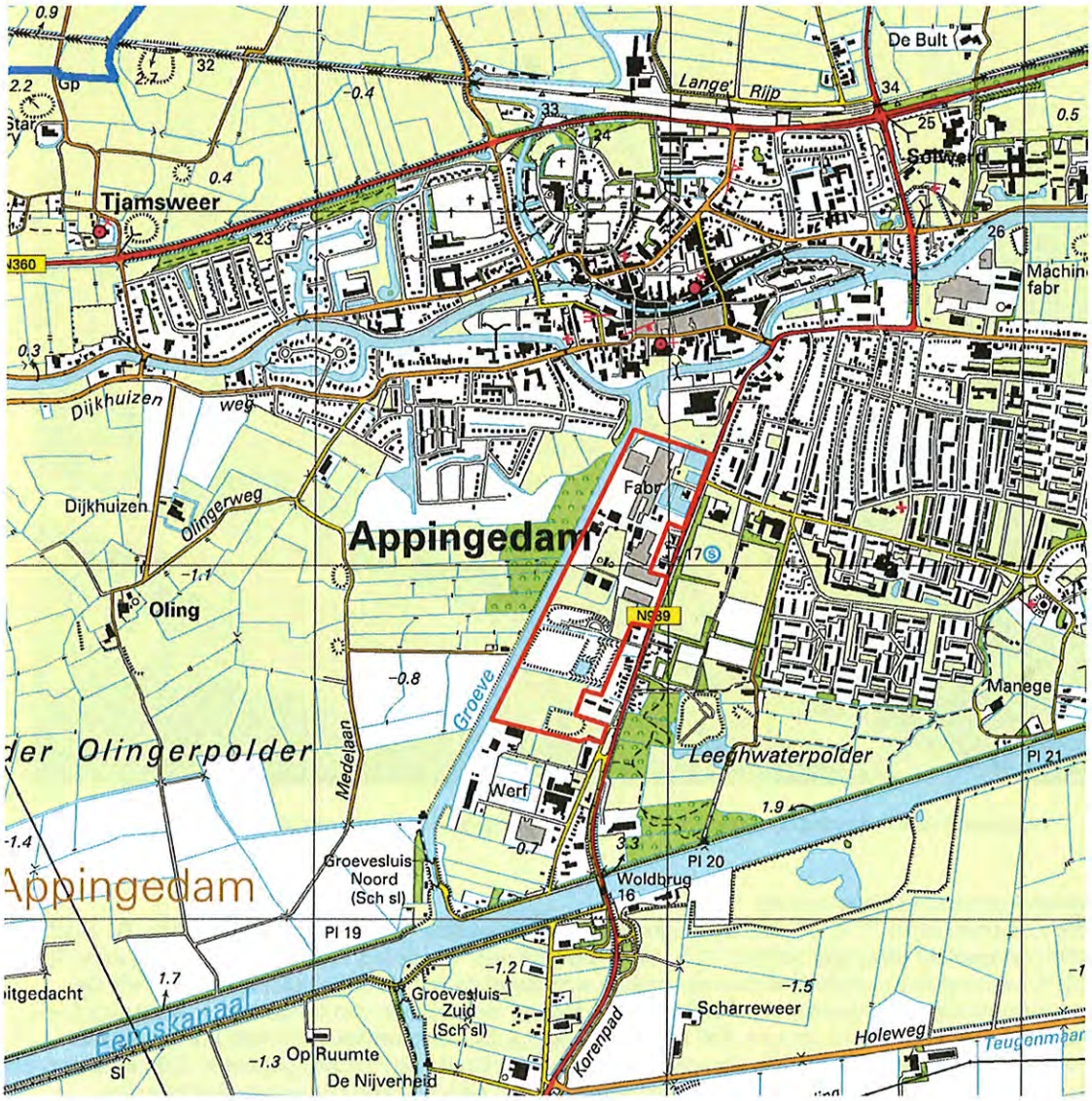

Figuur 1: Stadstuin De Eendracht te Appingedam (Topografische atlas Groningen), het plangebied is rood omlijnd.

Landschappelijke informatie
Het plangebied ligt ten zuiden van de oude kern van Appingedam en het Damsterdiep. Een groot deel van het plangebied is niet gekarteerd op aardkundige kaarten vanwege de aanwezige bebouwing en industrie. Uit de fysisch geografische kaart van de provincie Groningen is af te leiden dat het plangebied vrijwel geheel op een getij-afzettingsvlakte ligt (code Mv2; zie bijlage: Fysisch geografische kaart). In het zuidoostelijk deel van het

plangebied ligt een geringe inversiewelving (code Mv6). De geomorfologische kaart geeft hetzelfde beeld van het plangebied, maar benoemt de eenheden als een vlakte van getij-afzettingen (code 1M35) en een getij-inversierug (code 3K33). Uit de bodemkaart blijkt dat in het plangebied knippoldervaaggronden bestaande uit zware klei aanwezig moeten zijn (codes kMn48C & kMn43C; zie bijlage: Kaart archeologie).

Op het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) zijn de hoogteverschillen in het grootste deel van het plangebied door de bebouwing en de andere ingrepen die hier hebben plaatsgevonden, niet tot nauwelijks meer te koppelen aan de oorspronkelijke hoogtes (AHN2; zie figuur 2). In het zuidelijk deel van het plangebied is de hoogte van de getij-afzettingsvlakte vergelijkbaar met het omringende gebied, ten westen van De Groeve. Het deel van het plangebied gebied waar de inversierug ligt, is duidelijk hoger gelegen, al lijkt dit perceel ook als geheel te zijn opgehoogd.

Figuur 2: Hoogteverschillen in en rond het plangebied (AHN2). Het plangebied is zwart omlijnd.

Archeologische en historische informatie
Appingedam ontstond in de 7de of 8ste eeuw als wierdedorp in het kweldergebied van Oost Fivelingo. De kwelders waren echter al vanaf de (late) ijzertijd (800-12 v. Chr.) geschikt voor bewoning. Nadat (vermoedelijk) in de 10de eeuw de Delf was gegraven verplaatste de nederzetting zich vanaf de wierde in de richting van de Delf. De middeleeuwse kern van Appingedam ontwikkelde zich verder ter weerszijden van de Delf en groeide uit tot een belangrijke handelsstad en marktcentrum. Tot 1317 was Appingedam een zeehaven, in dat jaar werden de sluizen (zijlen) in de Delf aangelegd. Vanaf circa 1450 werd de Delf het Damsterdiep genoemd. Dit kwam doordat de Delf door middel van een nieuw gegraven verbindingskanaal in de waterweg Groningen-Appingedam opgenomen was.

In het plangebied komen geen terreinen voor die geregistreerd zijn op de Archeologische Monumentenkaart (zie bijlage: Kaart archeologie). De archeologische monumenten in de omgeving van het plangebied betreffen de wierden Opwierde (AMK-terreinen 173 & 11816) en De Hoge Werf (AMK-terreinen 495 & 11817) met een begindatering in de late ijzertijd of vroeg-Romeinse tijd, een huiswierde uit de late ijzertijd of vroeg-Romeinse tijd

(AMK-terrein 172), een middeleeuwse huiswierde (AMK-terrein 494) en de laat-middeleeuwse kern van Appingedam met daarbinnen onder andere de borgterreinen Oost- en West-Snelgersma (AMK-terrein 5618).

Op de 'Archeologische verwachtingskaart en beleidsadvieskaart van de gemeente Appingedam' (RAAP, 2008) is te zien dat in het plangebied drie boerderijplaatsen aanwezig zijn en dat het zuidelijke, onbebouwde deel van het plangebied een hoge archeologische verwachting kent (zie bijlage: beleidskaart). Het noordelijke, bebouwde deel van het plangebied is op de kaart weergegeven als industriegebied. Voor dit deel van het plangebied geldt een lage archeologische verwachting, wat inhoudt dat voor dit gebied geen archeologisch vervolgonderzoek noodzakelijk is.

De waterloop de Groeve, die ten westen van het plangebied loopt, vormde de scheiding tussen de landerijen van Oling en Opwierde. Het grondgebied van De Eendracht viel oorspronkelijk onder Opwierde. Desondanks was de grond in de 18de eeuw grotendeels in eigendom van de Nicolaikerk en van het Schuttengericht van Appingedam (Emmelkamp, 2005).

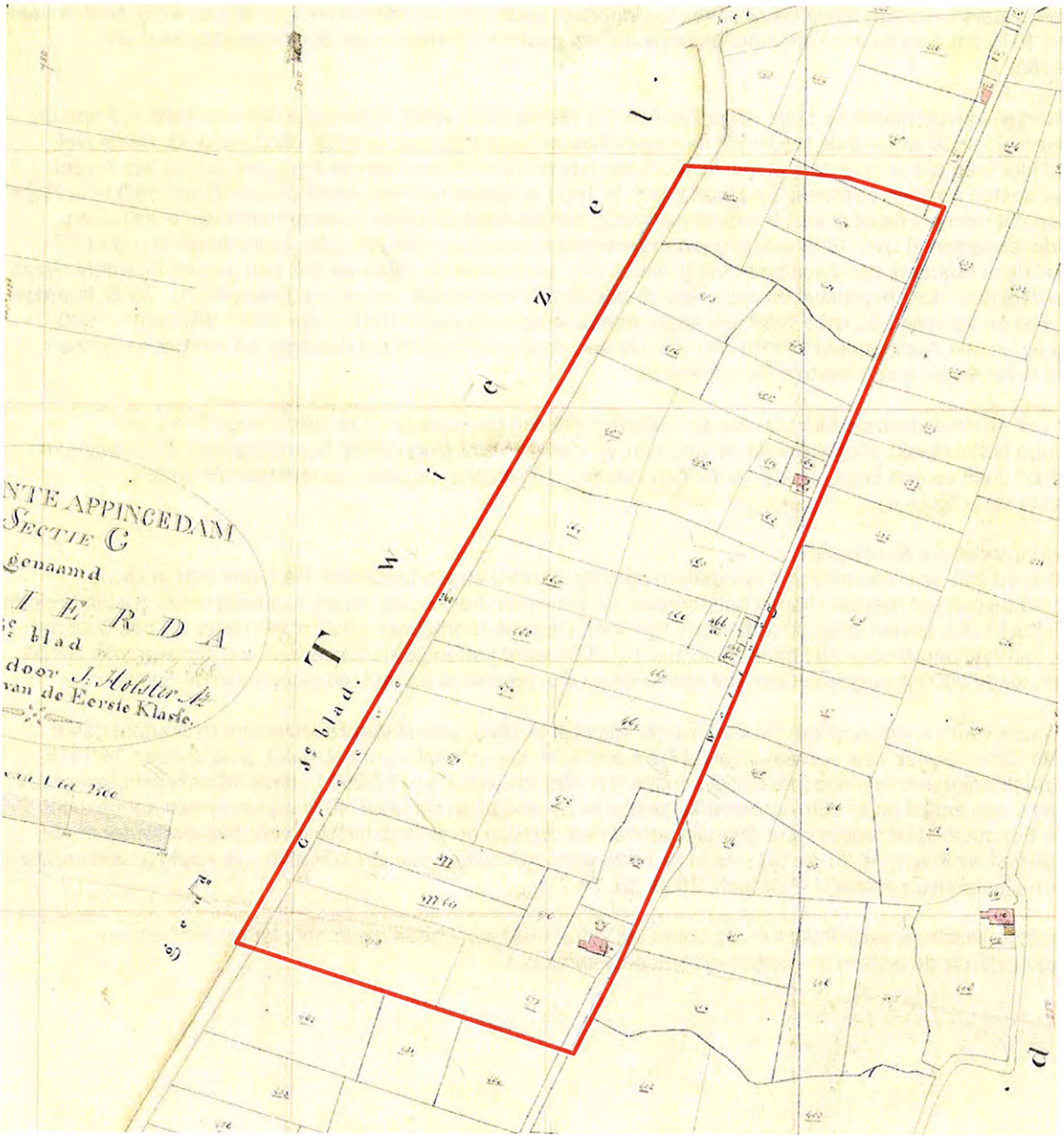

Figuur 3: De twee kleine boerderijplaatsen en boerderijplaats 'De Kleine Hoge Werf' weergegeven op de kadastrale minuut uit 1819 (gemeente Appingedam, sectie G3). De begrenzing van het plangebied is globaal aangegeven.

Boerderijplaatsen
Op de kadastrale minuut uit 1819 zijn in het plangebied twee kleine boerderijen en één grotere boerderij te zien. Deze drie boerderijen stonden aan de Woldweg (zie figuur 3). Op de Archeologische verwachtingskaart en beleidsadvieskaart van de gemeente Appingedam staan ze aangegeven als boerderijplaats (RAAP, 2008; zie bijlage: Archeologische verwachtingskaart en beleidsadvieskaart gemeente Appingedam). De drie boerderijen worden hieronder van noord naar zuid behandeld.

De kleinste van de drie boerderijen is in of rond 1755 gebouwd op twee grazen land die in eigendom waren bij de Nicolaikerk van Appingedam. In 1819 was het eigendom van de twee grazen kerkeland waarschijnlijk al overgegaan in het bezit van de bewoner van de boerderij (zie HISGIS). Kort na 1902 werd de behuizing afgebroken en het erf verkocht aan De Eendracht (Emmelkamp, 2005: boerderij WW1).

Het bouwjaar van de tweede boerderij is onbekend, maar in 1791 wordt de behuizing voor het eerst vermeld. De boerderij stond destijds op grond van het Schuttengericht. In de aanwijzende tafels van de kadastrale minuut uit 1819 is de eigenaar van de boerderij en landerijen van beroep koemelker (zie WatWasWaar & HISGIS). In 1914 is het bedrijf met de bijbehorende grond - alles gelegen tussen de Woldweg en De Groeve – grotendeels verkocht aan De Eendracht. De boerderij is kort daarna afgebroken (Emmelkamp, 2005: boerderij WW2). Op twee voormalige weidepercelen langs De Groeve (Appingedam sectie G3, kadasternummers 468 en 470), heeft tussen 1906 en 1915 ook nog de strokartonfabriek Appingedam gestaan (zie hieronder bij *Strokartonfabriek De Eendracht*).

De landerijen van de boerderij 'Lutje Hoge Werf' of 'De Kleine Hoge Werf' behoorden oorspronkelijk toe aan de Nicolaikerk. In 1630 worden de landerijen met een omvang van 24 grazen voor het eerst vermeld. Het is niet zeker of hier toen al een boerderij stond. In 1655 werd de grond verhuurd aan de eigenaar van de iets verder naar het oosten gelegen boerderij 'De Hoge Werf'. In 1658 is sprake van een meier (huurder) van de 'Lutke Hoge Warf', op dat moment moet er een boerderij aanwezig zijn geweest. Evenals bij de andere twee boerderijen waren de landerijen al voor 1819 overgegaan in particuliere eigendom (zie HISGIS). In het begin van de 19de eeuw zal deze boerderij een pachtboerderij geweest zijn, aangezien de eigenaar ook een grotere boerderij bezat. De boerderij is in 1892 herbouwd en deze nieuwe boerderij is nog steeds aanwezig (Emmelkamp, 2005: boerderij WW3). Het erf ligt met 0,35 cm + NAP iets hoger dan de omgeving van 0,10-0,60 cm –NAP (Miedema, 1990: catalogusnummer Appingedam 7Fz10). Ter plaatse van deze boerderij en het (huidige) erf zijn geen ingrepen gepland in het kader van Stadstuin De Eendracht.

Verder valt op de kadastrale kaart op dat de Woldweg vlak ten noorden van 'De Kleine Hoge Werf' een plotselinge bocht maakt. Mogelijk wijkt de weg hier uit voor de verhoging van de boerderijplaats. De toponiem Hoge Werf duidt op een hoge ligging. In de loop van de 20ste eeuw is de weg hier rechtgetrokken (zie WatWasWaar & figuur 4).

Strokartonfabriek De Eendracht
In 1908 werd aan de zuidrand van Appingedam de coöperatieve strokartonfabriek De Eendracht gesticht. Ingeklemd tussen het Nieuwe Diep in het noorden, de Groeve in het westen en de Woldweg in het oosten breidde De Eendracht zich binnen deze strook uit (zie figuur 4). De strokartonfabriek schakelde in later tijd ook over het gebruik van oud papier voor de kartonproductie. Tot 2006 werd karton geproduceerd. In dat jaar werd de fabriek gesloten, sinds 2009 is begonnen aan het ontmantelen van machines en met het slopen van de opstallen.

Enkele jaren voor de stichting van De Eendracht, namelijk in 1904, was al een speculatieve strokartonfabriek opgericht. Deze fabriek was succesvol totdat De Eendracht, die ernaast werd gebouwd, ging draaien. In 1915 werd strokartonfabriek Appingedam failliet verklaard (Friedrich, 2009: pp. 27-29). In deze fabrieksgebouwen was vervolgens een aantal jaren een vlasbewerkingsfabriek gevestigd. In de jaren '40 werd het terrein aangekocht door De Eendracht. Het terrein werd gebruikt voor de aanleg van bezinkingsbassins voor het afvalwater en de productie van methaangas. In die tijd was in de resterende gebouwen van strokartonfabriek Appingedam enkele jaren een glasfabriek gevestigd (Friedrich, 2009: pp. 75-77).

Door de diverse fabrieksactiviteiten en de bouw- en sloopwerkzaamheden die in het plangebied hebben plaatsgevonden is de bodem ter plaatse grotendeels verstoord.

Figuur 4: De ontwikkeling van strokartonfabriek De Eendracht op de topografische kaarten van 1908, 1934 en 1962 (bron: WatWasWaar) en op een recente luchtfoto (bron: bodeminformatiekaart provincie Groningen). Op de topografische kaart van 1934 is de ligging van strokartonfabriek De Eendracht (1) en van de voormalige strokartonfabriek Appingedam (2) aangegeven.

Overweging en advies
In het plangebied en omgeving bestaat, met name op de hogere delen van het landschap, kans op het aantreffen van archeologische resten vanaf de (late) ijzertijd. Door de bouw van twee strokartonfabrieken en de aanleg van bezinkingsbassins is de bodem in het overgrote deel van het plangebied niet meer intact. Het noordelijk deel van het plangebied is om die reden vrijgegeven op de archeologische beleidskaart. In dit gebied is geen archeologisch vervolgonderzoek aan de orde.

De locaties van de twee noordelijke (18de eeuwse) boerderijplaatsen zijn verstoord bij de bouw van De Eendracht, de latere fabrieksuitbreidingen en aanverwante ingrepen. De zuidelijke van de drie boerderijplaatsen is ouder en het oorspronkelijke erf is nog steeds aanwezig. Deze boerderij valt echter buiten het eigenlijke plangebied. Op deze boerderijplaats zijn geen bodemingrepen gepland.

Het zuidelijke deel van het plangebied kent volgens de archeologische beleidskaart een hoge archeologische verwachting. In dit deel van het plangebied is op dit moment geen bebouwing aanwezig. Hier kan de bodem nog deels intact zijn. In dit gebied zijn twee vervuilde zones aanwezig die niet bebouwd zullen worden. Op een gebied langs De Groeve wordt een heuvel aangelegd. Dit gebied krijgt een parkachtige invulling. Ten zuiden van het parkachtige deel is een insteekhaven beoogd vanuit De Groeve. In deze zuidelijke zone is tevens de ontwikkeling van woningen met kleinschalige bedrijvigheid gepland.

In het westelijke deel van deze zuidelijke zone zijn knippoldervaaggronden, bestaande uit zware klei (kMn48C) aanwezig, waarin geen archeologische waarden worden verwacht. In het oostelijke deel zijn onder het afdekkende kleipakket nog oudere kwelders aanwezig, waarop bewoningssporen te verwachten zijn. In dit gebied is echter sprake van bodemvervuiling en hier zal nauwelijks gebouwd gaan worden.

In het zuidelijke deel van het plangebied hoeft - ondanks de hoge verwachting op de archeologische beleidskaart – om de hierboven genoemde redenen geen archeologisch vervolgonderzoek te worden uitgevoerd. Het gehele plangebied voor de 'Stadstuin De Eendracht' wordt derhalve archeologisch vrij gegeven. Mochten tijdens de bodemingrepen (o.a. bodemsaneringen in het zuidoostelijke deel van het plangebied) onverhoopt toch archeologische resten worden aangetroffen dan geldt krachtens de Monumentenwet (1988) een meldingsplicht. Vondsten dienen in dat geval zo spoedig mogelijk te worden gemeld bij de gemeente Appingedam en bij Libau.

Bijlagen:
- Uitsnede fysisch geografische kaart;
- Geomorfologische kaart;
- Kaart archeologie;
- Bijlage Archeologische verwachtingskaart en beleidsadvieskaart gemeente Appingedam.

Geraadpleegde literatuur, bronnen en kaarten

Actueel Hoogtebestand Nederland (www.ahn.nl).

Atlas van topografische kaarten. Nederland 1955-1965. Landsmeer 2006/2007.

Archeologische Monumentenkaart.

Archis, archeologisch informatiesysteem van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Bodeminformatiekaart Groningen (http://geoservices.provinciegroningen.nl/Flamingo/Kaarten/bodeminformatie).

Brood, P., A.H. Huussen & J. van der Kooi. *Nieuwe Groninger Encyclopedie*. REGIO-Project uitgevers, Groningen.

Emmelkamp, J.E. (red.), 2005. *De historie van boerderijen en molens in de gemeente Appingedam.* Profiel Uitgeverij, Bedum.

Enno Zuidema Stedebouw, BBN adviseurs & DAAD, 2011. *Stadstuin De Eendracht. Structuurvisie.* Enno Zuidema Stedebouw, Rotterdam.

Friedrich, W., 2009. *De laatste strohalm. Opkomst en ondergang van De Eendracht in Appingedam.* Uitgeverij Noordboek.

Grote Historische topografische Atlas Groningen ± 1900 – 1930, schaal 1: 25000. Uitgeverij Nieuwland, 2006. Tilburg.

Grote Historische Atlas van Nederland, 1: 50000. Deel 2: Noord-Nederland 1851 – 1855. Wolters-Noordhoff Atlasproducties, 1990. Groningen.

HISGIS, Historisch Geografisch Informatiesysteem (www.hisgis.nl).

Luchtfoto's Google Earth/Maps.

Miedema, M., 1990. Oost-Fivelingo, 250 v.C.- 1850 n.C. Archeologische kartering en beschrijving van 2100 jaar bewoning in Noordoost-Groningen. *Palaeohistoria 32*, pp. 111-245.

RAAP, 2008. *Regio Noord Groningen. Archeologische verwachtingskaart en beleidsadvieskaart gemeente Appingedam.* RAAP-rapport 1732.

Snijders, F.L., 1985. *Fysische geografie in de provincie Groningen.* Milieu- en landschapsonderzoek Provinciaal Planologische Dienst. Groningen.

Stiboka, 1985. *Bodemkaart van Nederland, schaal 1: 50.000.* Stiboka, Wageningen (Toelichting gepubliceerd in 1986; kaartopname door A.E. Clingeborg et al.).

Versfelt, H.J. & M. Schroor, 2005. *De atlas van Huguenin; militair-topografische kaarten van Noord-Nederland, 1819-1829.* Heveskes Uitgevers/Drentse Historische Vereniging, Groningen/Veendam.

WatWasWaar, minuutplans uit het begin van de negentiende eeuw en overige historische kaarten (www.watwaswaar.nl).

Archeologische periodes

paleolithicum	**tot 8800 v.Chr.**
paleolithicum vroeg	tot 300000 C14
paleolithicum midden	300000 - 35000 C14
paleolithicum laat	35000 C14 - 8800 v.Chr.
paleolithicum laat A	35000 - 18000 C14
paleolithicum laat B	18000 C14 - 8800 v.Chr.
mesolithicum	**8800 - 4900 v.Chr.**
mesolithicum vroeg	8800 - 7100 v.Chr.
mesolithicum midden	7100 - 6450 v.Chr.
mesolithicum laat	6450 - 4900 v.Chr.
neolithicum	**5300 - 2000 v.Chr.**
neolithicum vroeg	5300 - 4200 v.Chr.
neolithicum vroeg A	5300 - 4900 v.Chr.
neolithicum vroeg B	4900 - 4200 v.Chr.
neolithicum midden	4200 - 2850 v.Chr.
neolithicum midden A	4200 - 3400 v.Chr.
neolithicum midden B	3400 - 2850 v.Chr.
neolithicum laat	2850 - 2000 v.Chr.
neolithicum laat A	2850 - 2450 v.Chr.
neolithicum laat B	2450 - 2000 v.Chr.
bronstijd	**2000 - 800 v.Chr.**
bronstijd vroeg	2000 - 1800 v.Chr.
bronstijd midden	1800 - 1100 v.Chr.
bronstijd midden A	1800 - 1500 v.Chr.
bronstijd midden B	1500 - 1100 v.Chr.
bronstijd laat	1100 - 800 v.Chr.
ijzertijd	**800 - 12 v.Chr.**
ijzertijd vroeg	800 - 500 v.Chr.
ijzertijd midden	500 - 250 v.Chr.
ijzertijd laat	250 - 12 v.Chr.
Romeinse tijd	**12 v.Chr. - 450 n.Chr.**
Romeinse tijd vroeg	12 v.Chr. - 70 n.Chr.
Romeinse tijd vroeg A	12 v.Chr. - 25 n.Chr.
Romeinse tijd vroeg B	25 - 70 n.Chr.
Romeinse tijd midden	70 - 270 n.Chr.
Romeinse tijd midden A	70 - 150 n.Chr.
Romeinse tijd midden B	150 - 270 n.Chr.
Romeinse tijd laat	270 - 450 n.Chr.
Romeinse tijd laat A	270 - 350 n.Chr.
Romeinse tijd laat B	350 - 450 n.Chr.
middeleeuwen	**450 - 1500 n.Chr.**
middeleeuwen vroeg	450 - 1050 n.Chr.
middeleeuwen vroeg A	450 - 525 n.Chr.
middeleeuwen vroeg B	525 - 725 n.Chr.
middeleeuwen vroeg C	725 - 900 n.Chr.
middeleeuwen vroeg D	900 - 1050 n.Chr.
middeleeuwen laat	1050 - 1500 n.Chr.
middeleeuwen laat A	1050 - 1250 n.Chr.
middeleeuwen laat B	1250 - 1500 n.Chr.
nieuwe tijd	**1500 - heden**
nieuwe tijd A	1500 - 1650 n.Chr.
nieuwe tijd B	1650 - 1850 n.Chr.
nieuwe tijd C	1850 - heden

IB 122644-3
06 11 12

Stadstuin De Eendracht te Appingedam (gemeente Appingedam)

Een Archeologisch Bureauonderzoek

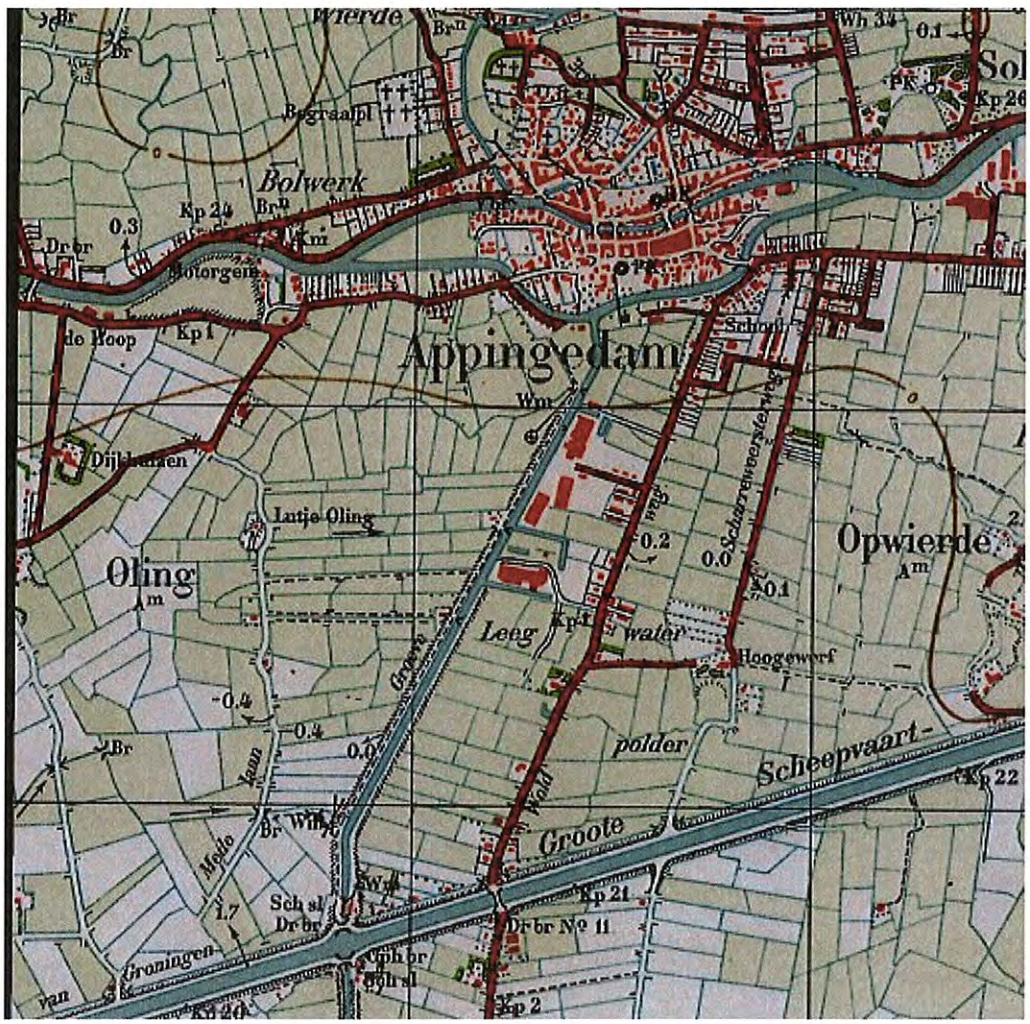

Libau, 11 september 2012 – rapport 12-158

Administratieve gegevens

provincie:	Groningen	
gemeente:	Appingedam	
plaats:	Appingedam	
toponiem:	De Eendracht	
bevoegd gezag:	gemeente Appingedam	
opdrachtgever:	gemeente Appingedam	
uiterste coördinaten:	noordoost	252.905/593.394
	noordwest	253.114/593.318
	zuidoost	252.764/592.494
	zuidwest	252.492/592.571
kaartblad:	7F	
CIS-code:	53574	
beheer documentatie:	Libau, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, gemeente Appingedam en E-depot	
uitvoerder:	Libau	
auteur:	M. de Jong MA	
autorisatie:	drs. J. Molema	
rapport:	12-158	
telefoon:	050-3126545	
fax:	050-3123362	
e-mail:	info@libau.nl	

Fysisch geografische kaart Stadstuin De Eendracht te Appingedam en omgeving

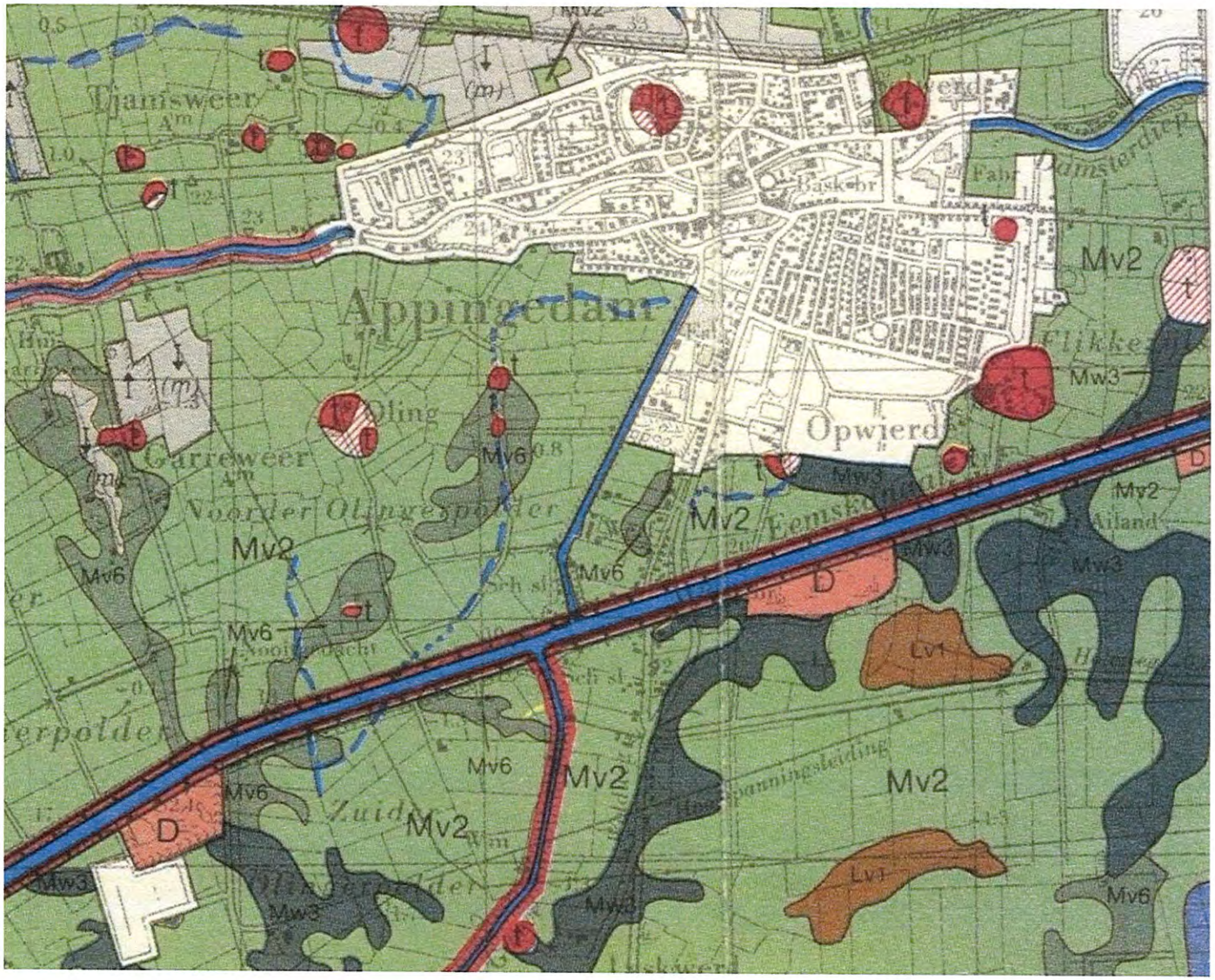

Kaart archeologie Stadstuin De Eendracht te Appingedam (gem. Appingedam)

27-08-2012

Combinatiekaart van AMK, bodemkaart en Archis

253995 / 593879

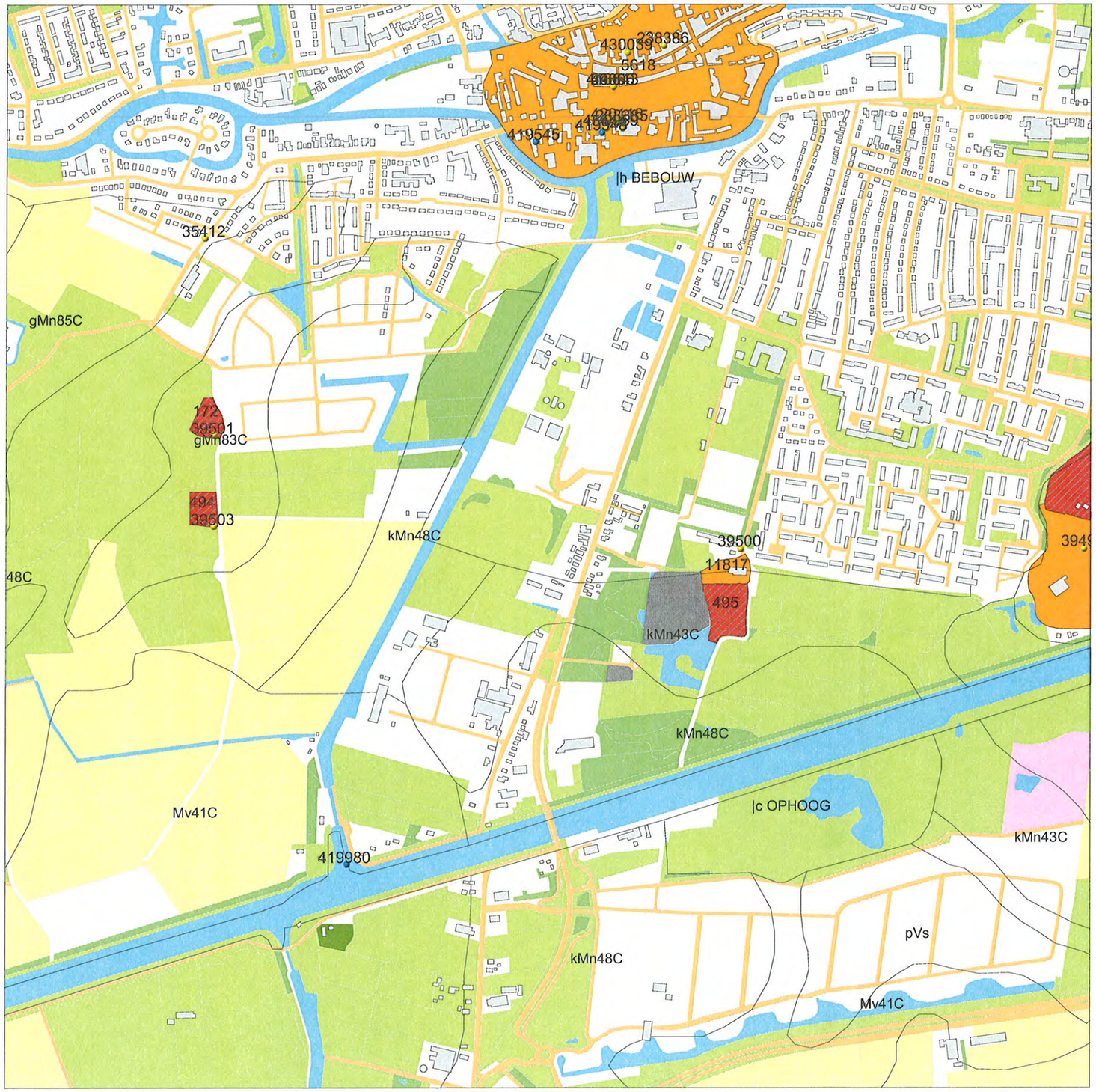

251625 / 591510

Legenda

- VONDSTMELDINGEN
- WAARNEMINGEN
- HUIZEN
- BODEM ((c)Alterra)

MONUMENTEN

- archeologische waarde
- hoge archeologische waarde
- zeer hoge archeologische waarde
- zeer hoge arch waarde, beschermd

TOP10 ((c)TDN)

- bebouwd gebied
- doorgaande wegen
- bos
- bouwland
- weiland
- boomgaard/kwekerij
- heide
- zand
- begraafplaats
- water
- overig bodemgebruik

0 — 500 m

N

Archis2

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Geomorfologische kaart Stadstuin De Eendracht te Appingedam (gem. Appingedam)

27-08-2012

254042 / 593929

251574 / 591461

Legenda

- HUIZEN
- TOP10 ((c)TDN)

GEOMORFOLOGIE ((c)Alterra)

- Wanden
- Hoge heuvels en ruggen
- Terpen
- Hoge duinen
- Plateaus
- Terrassen
- Plateau-achtige vormen
- Waaiervormige glooiingen
- Niet-waaiervormige glooiingen
- Lage ruggen en heuvels
- Welvingen
- Vlakten
- Laagten
- Ondiepe dalen
- Matig diepe dalen
- Diepe dalen
- Water
- Bebouwing
- Overig (Dijken etc)

0 500 m

N

Archis2

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
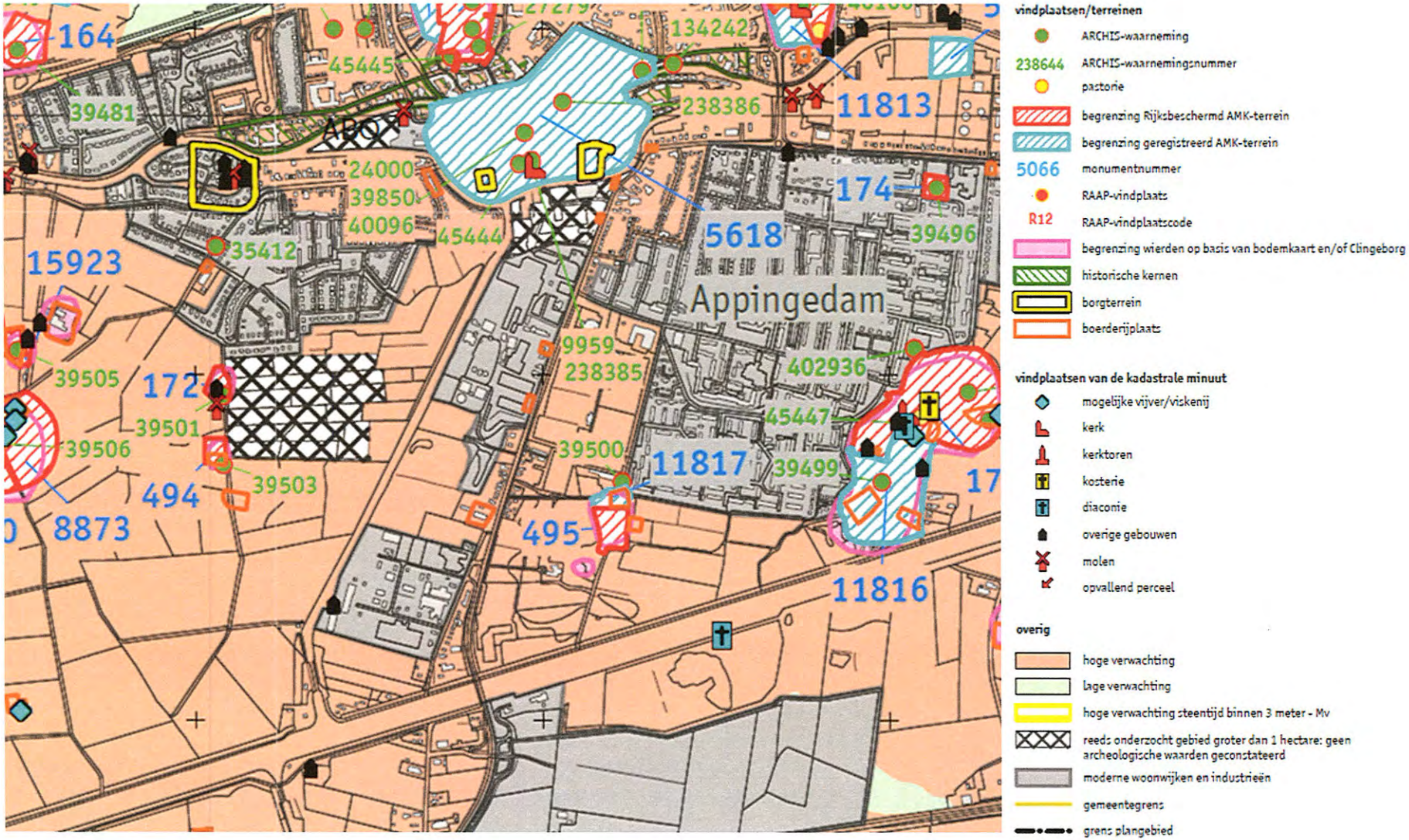
Archeologische verwachtingskaart en beleidsadvieskaart gemeente Appingedam (bron: RAAP, 2008):
plangebied Stadstuin De Eendracht